

RODOVÁ NEROVNOSŤ V PODMIENKACH NEPLATENEJ PRÁCE V DOMÁCNOSTIACH SR

Alena Kaščáková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá deskripciou rozdielov medzi veľkosťou a štruktúrou neplatennej práce vykonávanej mužmi a ženami v domácnostiach na Slovensku. Definuje neplatenú prácu a popisuje zdroje údajov vhodných na identifikáciu dĺžky času spotrebovaného na jej vykonávanie. Vzhľadom na neexistenciu vhodných údajov pre analýzu neplatennej práce na Slovensku je použitý primárny dotazníkový prieskum. Je otestovaná reprezentatívnosť výberu a kvantifikovaný objem neplatennej práce v jednotlivých kategóriách činností domácej práce u mužov a žien s podrobnejším zameraním na rodové rozdiely v objeme a štruktúre vykonávaných činností. Príspevok sa tiež zaoberá rozdielmi vplyvu ekonomických a mimoekonomických faktorov neplatennej práce v domácnosti. Popisuje rozdiely v príjmovej úrovni podľa pohlavia i v dĺžke času v platenej práci. Kvantitatívne charakteristiky neplatennej práce sú doplnené o sociologický pohľad. Analyzuje motiváciu, postoje, názory mužov a žien na perspektívu vývoja objemu neplatennej práce v domácnostiach a na pomoc okolia s vykonávaním činností neplatennej práce. Zistené skutočnosti sú zhrnuté v závere príspevku.

Kľúčové slová: neplatená práca, rodové rozdiely, primárny prieskum, motivácia, postoje, mimoekonomické aspekty

JEL Code: J16, J24

Úvod

V ekonomikách krajín hrá neplatená práca významnú úlohu. Zvyšuje hodnotu outputu v ekonomike, rozširuje spotrebovaný sortiment tovarov a služieb, ale spôsobuje tiež pokles dopytu po trhových tovaroch a službách, čím následne môže dôjsť aj k poklesu dopytu zamestnávateľov po zamestnancoch, a pod. Neplatená práca v najširšom zmysle zahŕňa široký okruh činností mimo trhu práce, ktoré nie sú finančne odmeňované. V širšom vymedzení znamená akúkoľvek činnosť využívajúcu ekonomické zdroje na uspokojenie potrieb - prácu v domácnosti, starostlivosť o dieťa a iné závislé osoby, prácu v dobrovoľných organizáciách, pomoc v rodinnom podniku a pod. (Glosár rodovej terminológie, 2012).

Z analytického pohľadu jednotlivci rozdeľujú svoj čas na aktivity, ktoré môžu byť klasifikované ako nepracovné aktivity (súvisiace s odpočinkom, osobnou starostlivosťou a voľným časom), platenú prácu a neplatenú prácu (Antonopoulos, 2009, 2010).

Vymedzenie činností ľudí v domácnostiach, ktoré sú charakterizované ako neplatená práca vychádza z definície SNA, t.j. ide o aktivity, ktoré sa nachádzajú mimo produkčných hraníc ESA alebo o aktivity, za ktoré vykonávateľ nezíska finančnú náhradu, ale môžu sa započítať do HDP (System of National Accounts, 2009). Do prvej skupiny činností v rámci neplatenej práce v domácnosti sa započítava príprava jedál, domáce práce – upratovanie, výroba a údržba textílií, pestovanie okrasných rastlín, starostlivosť o zvieratá – domácich miláčikov, oprava a údržba bytu a automobilu, nakupovanie a služby, starostlivosť o deti, o dospelých a dobrovoľnícka činnosť. Do druhej skupiny činností, ktoré sú zahrnuté do neplatenej práce v domácnosti, ale môžu byť ocenené na trhu patrí pestovanie úžitkových rastlín, chov hospodárskych zvierat a výstavba a rekonštrukcie (Považanová, Paľa, 2011).

1 Možnosti kvantifikácie neplatenej práce

Veľkosť neplatenej práce v ekonomikách jednotlivých krajín nie je rovnaká, ovplyvňuje ju množstvo ekonomických, legislatívnych, sociálnych demografických i sociologických faktorov. Nie sú jednotné ani metódy a postupy jej merania. V Európe i v ďalších krajinách sveta je prevažujúcim zdrojom informácií o veľkosti a štruktúre neplatenej práce Štatistické zisťovanie využitia času (TUS). Na kvantifikáciu veľkosti neplatenej práce sa v niektorých krajinách využívajú i dáta získané z populačného cenzu. Na odhad veľkosti času, stráveného na vykonávanie vybraných činností neplatenej práce v domácnostiach sa v európskom kontexte môžu využiť vybrané otázky z dotazníkového prieskumu Second European Quality of Life Survey 2007 (McCloughan, P., Batt, W. H., Costine, M., Scully, D. 2011).

V slovenských domácnostiach sa v roku 2006 uskutočnil pilotný prieskum TUS, ale samotné zisťovanie sa neuskutočnilo. Je možné konštatovať, že na Slovensku v súčasnosti neexistuje relevantný zdroj informácií o veľkosti neplatenej práce v domácnostiach. Preto bolo potrebné uskutočniť primárny dotazníkový prieskum v domácnostiach, ktorý by umožnil poznať rozsah a štruktúru neplatenej práce v slovenských podmienkach. V súvislosti s cieľom zisťovania boli získavané aj socio-demografické a ekonomické údaje o domácnostiach a ich členoch, ktoré by pomohli identifikovať vplyv faktorov ovplyvňujúcich veľkosť neplatenej práce. Prieskum bol metodicky i organizačne zastrešený výskumným tímom vedeckého

projektu VEGA 1/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatenej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“.

2 Prieskum v slovenských domácnostiach

Prieskum týkajúci sa kvantifikácie neplatenej práce sa uskutočnil v dvoch etapách. Etapa predprieskumu mala za cieľ otestovať dotazník, štruktúru, úplnosť a zrozumiteľnosť otázok, overiť pokrytie priestoru v rámci SR a overiť opodstatnenosť hypotéz ekonomického aj neekonomického charakteru.

Hlavný prieskum sa uskutočnil v období 22. 2. – 2. 4. 2012. Celkovo bolo oslovených 1 564 domácností vo všetkých krajoch SR a v nich 4 435 jednotlivcov. Hlavný prieskum mal dva hlavné ciele: overiť hypotézy ekonomického aj neekonomického charakteru a vyčíslieť veľkosť neplatenej práce v domácnostiach SR. Na to bolo potrebné zabezpečiť reprezentatívny výber domácností, aby nedošlo ku skresleniu výsledkov po spracovaní dotazníkov. Po konzultáciách s pracovníkmi Štatistického úradu SR a ich skúseností pri organizovaní podobných zisťovaní výskumný tím došiel k záveru, že je požadovaná reprezentatívnosť podľa priestoru (príslušnosť ku krajom), počtu členov domácnosti a podľa pohlavia. Spracovanie získaných údajov bolo realizované programom SPSS (PASW Statistics 18), na testovanie reprezentatívnosti bol použitý chí-kvadrát test dobrej zhody a výsledkom bolo potvrdenie reprezentatívnosti výberu podľa zvolených kritérií.

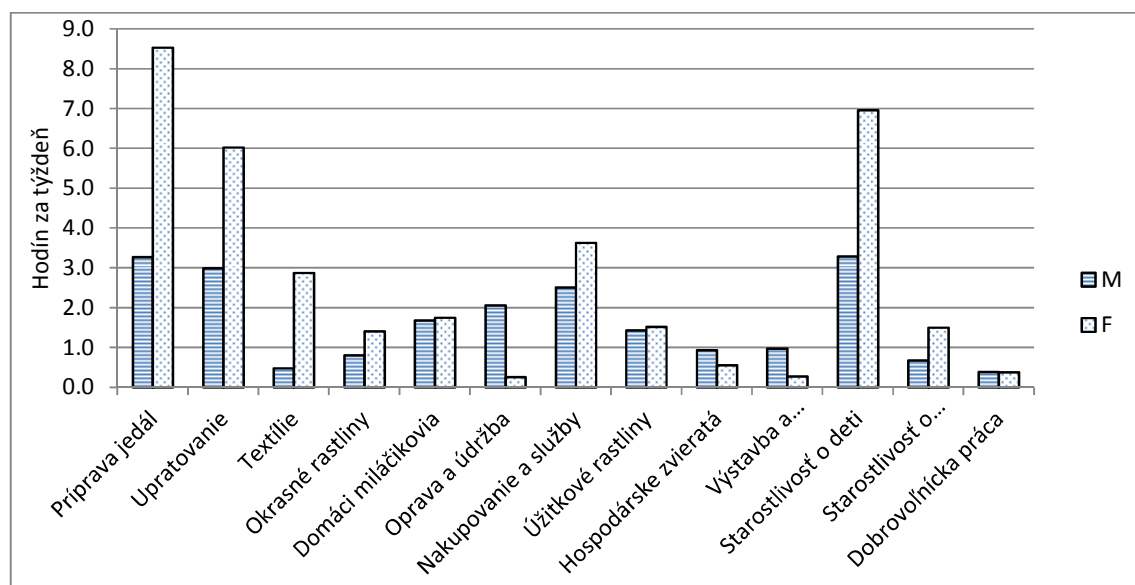
Po dosiahnutí reprezentatívnosti bolo potrebné zamerať sa tiež na výber výlučne relevantných a porovnateľných údajov. Vzhľadom na platnú legislatívu, do výpočtu celkového objemu neplatenej práce v domácnostiach na Slovensku ako aj za jednotlivé činnosti bola braná do úvahy len práca respondentov vo veku 15 rokov a starších. Vzhľadom na sezónnosť niektorých činností bolo potrebné dosiahnuť porovnateľnosť údajov na ročný prepočet objemu neplatenej práce. Objem času, stráveného na sezónne činnosti bol preto prepočítaný na takú hodnotu, aká by bola v prípade jej celoročného vykonávania.

2.1 Rodové rozdiely v objeme neplatenej práce

Pri identifikácii rozdielov v objeme vykonávanej neplatenej práce v domácnostiach bol predmetom záujmu druhý modul dotazníka, zameraný na zistenie objemu času, ktorý respondenti venujú jednotlivým činnostiach, týkajúcim sa neplatenej práce v domácnosti. Sledovaním štruktúry týchto činností podľa pohlavia sa ukázali výrazné rozdiely medzi časom, stráveným mužmi a ženami pri príprave jedál, upratovaní, údržbe textílií, starostlivosti o okrasné rastliny, starostlivosti o deti i o dospelých, vo všetkých prípadoch v prospech

výraznejšieho podielu ženskej časti populácie na týchto činnostiach. V prípade činností oprava a údržba i výstavba a rekonštrukcie bol identifikovaný významný rozdiel v prospech mužskej časti populácie. Naopak, nevýznamné rozdiely boli zistené v čase strávenom starostlivosťou o domácich miláčikov, pestovaním úžitkových rastlín a dobrovoľníckou prácou. Na testovanie významnosti rozdielov bol použitý t-test a hladina významnosti 5 %.

Obr. 1: Čas venovaný jednotlivým činnostiam neplatenj práce v domácnosti podľa pohlavia v SR v roku 2012 (priemer za týždeň)

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho prieskumu

V slovenských domácnostiach ženy strávia v priemere týždenne 35,6 hodín vykonávaním neplatenj práce v domácnosti, muži 21,4 hodín. Ženy venujú najviac času v domácnosti príprave jedál (8,54 hodín), starostlivosti o deti (6,96 hodín) a upratovaniu (6,03 hodín), muži starostlivosti o deti (3,29 hodín), príprave jedál (3,28 hodín) a upratovaniu (2,99 hodín).

2.2 Vzťah neplatenj a platenj práce

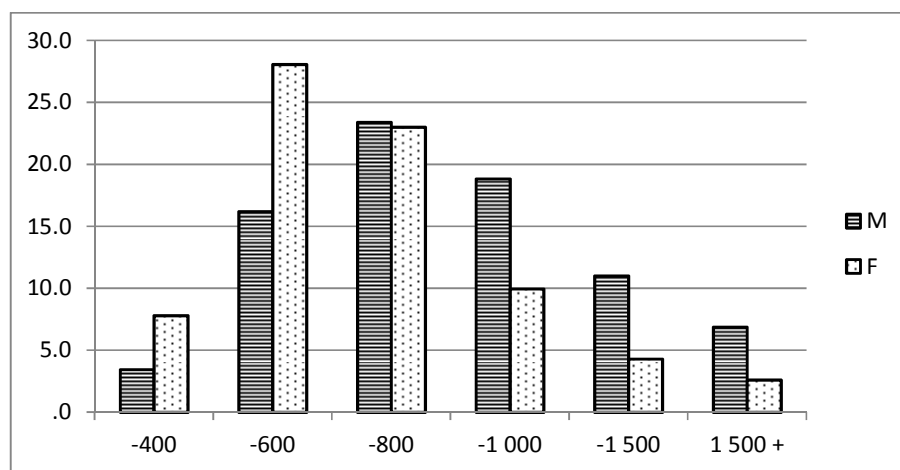
Podľa teórie ľudského kapitálu ženy investujú do ľudského kapitálu – vzdelania a skúseností – v oblastiach, ktoré ich uspokojujú, ale nevyznačujú sa vysokou návratnosťou investície, kým muži uvažujú opačne. Autor teórie ľudského kapitálu (Human Capital Theory) Gary Becker argumentuje, že primárnym záujmom žien je venovať sa rodine a domácnosti, preto si vyberajú nenáročnejšie povolania, ktoré vyžadujú menšie investície do vzdelania a majú menšie

nároky na schopnosti (Becker, 1997). Podľa tejto neoliberalnej teórie je nižší zárobok žien výsledkom ich voľby, podmienenej rôznymi prioritami žien pri výbere ich povolania a zamestnania (Pietruchová, 2008).

Mzdový rodový rozdiel na Slovensku (vypočítaný z priemernej hrubej mesačnej mzdy) sa stabilne pohybuje nad hranicou 20 % a v 4. štvrtroku 2011 dosahoval hodnotu 24 %. Ženy zarábali v priemere 727 Eur a ich mzdy stúpili oproti rovnakému obdobiu minulého roka o 3 %, zatiaľ čo mzdy mužov stúpili o 3,1 % na 956 Eur. V krajinách EÚ rodový mzdový rozdiel v neočistenej forme predstavoval 16,4 % v neprospech žien (Čičváková, 2012). K hlavným dôvodom vysokého mzdového rozdielu na Slovensku patria najmä faktory súvisiace s rodovou segregáciou pracovných odvetví. Napriek veľmi dobrej vzdelanostnej úrovni slovenských žien (vyššej ako u mužov), ženy častejšie pracujú v odvetviach s nižším finančným ohodnotením.

Na základe údajov z primárneho dotazníkového výskumu je možné konštatovať odlišné rozdelenie príjmových kategórií u mužov a žien. Najviac žien priznalo mesačný príjmový interval 401 – 600 Eur, zatiaľ čo modálnym intervalom u mužov bol interval 601 – 800 Eur a u mužov boli početnejšie zastúpené aj vyššie príjmové intervaly (viď obrázok 2).

Obr. 2: Rozdelenie kategórií priemerného mesačného príjmu mužov a žien v roku 2012

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho prieskumu

Vyššie mzdové ohodnotenie mužov môže okrem pretrvávajúcich diskriminačných prístupov k odmeňovaniu žien súvisieť aj s vyšším objemom času, ktorý muži strávia v hlavnom zamestnaní. Z údajov primárneho prieskumu 1234 slovenských mužov bola vypočítaná priemerná dĺžka času, stráveného v hlavnom zamestnaní 43,57 hodín a u 1088 žien to bolo 39,06 hodín týždenne. Nižší príjem sa ženy snažia kompenzovať vedľajšou

platenou prácou. Na jedného muža – respondenta pripadalo v priemere 1,64 hodín strávených vo vedľajšom zamestnaní, u žien to bolo 1,99 hodín.

Porovnaním príjmovej úrovne, dĺžky času, stráveného v platenej práci a týždenného objemu neplatenej práce je možné konštatovať, že muži na Slovensku strávia viac hodín v platenej práci, z ktorej majú vyšší príjem ako ženy, pričom objem neplatenej práce vykonanej v domácnosti je neporovnateľne nižší ako u žien. Potvrďuje sa zaťaženie žien tzv. dvojitém bremenom, keď napriek tomu, že mnohé ženy sú zamestnané, väčšiu časť neplatenej práce v domácnosti vykonávajú práve ženy.

2.3 Neekonomické aspekty neplatenej práce

Okrem ekonomických motívov je veľkosť neplatenej práce v ekonomike ovplyvnená aj mimoekonomickými aspektmi. Zvyky, tradície, preferencie a postoje ľudí k práci v domácnosti ovplyvňujú jej veľkosť a štruktúru jednotlivých činností.

V primárnom prieskume, týkajúcom sa zisťovania objemu neplatenej práce bol venovaný priestor aj neekonomickým aspektom neplatenej práce. Motívy, ktoré ovplyvňujú veľkosť neplatenej práce v domácnosti je možné rozdeliť na motívy so sociálno – vzťahovým obsahom (tradícia, výchovný vzor a upevňovanie vzťahov v rodine, zmysluplné trávenie voľného času, prirodzená pomoc iným) a ekonomicko – finančným kontextom (finančná náročnosť substitútov na trhu, nízka kvalita, nedostupnosť). Na základe názorov oslovených respondentov je možné konštatovať, zhodu motívov vedúcich k vykonávaniu jednotlivých činností neplatenej práce v domácnosti u mužov i u žien. Za tradičné práce v domácnosti muži aj ženy zhodne označili prípravu jedál, domáce práce, výrobu a údržbu textílií, nakupovanie a služby a chov hospodárskych zvierat. Za výchovný vzor a činnosti upevňujúce vzťahy označili respondenti starostlivosť o deti a o dospelých. Zmysluplné trávenie voľného času predstavovalo najčastejší motív starostlivosti o domácich miláčikov, záhradkárstva a pestovania okrasných a úžitkových rastlín. Najčastejším motívom vykonávania rekonštrukcií a stavebných prác bola finančná nedostupnosť ponúkaných služieb na trhu. Dobrovoľnícku prácu považujú respondenti najčastejšie za prirodzenú pomoc druhým.

Z pohľadu na údaje v tabuľke 1 je zrejmé, že v slovenských domácnostiach prevláda kladný postoj k vykonávaniu činností neplatenej práce (najvyššie percentuálne zastúpenie je v každej kategórii činností zvýraznené sivou farbou). Príprava jedál, domáce práce a výroba a údržba textílií sú činnosťami, ktoré boli tiež označené ako tradičné práce v domácnosti a vzhľadom k najmenej pozitívnemu postoju sa dá predpokladať, že vykonávanie týchto prác by členovia slovenských domácností dokázali najľahšie substituovať. Pri každej činnosti,

ktorú človek vykonáva dobrovoľne a rád, má tendenciu zotrvať a ďalej ju rozvíjať. Je preto pozitívne, že ide o tie činnosti, ktoré boli označené ako výchovný vzor a činnosti upevňujúce rodinné vzťahy – starostlivosť o deti a starostlivosť o dospelých.

Tab. 1: Postoj k činnostiam neplatenj práce v domácnosti v členení podľa pohlavia (podiel z počtu odpovedí v %)

Tieto práce robím	Príprava jedál		Domáce práce		Výroba a údržba textílií		Záhradkárstvo a starostlivosť o zvieratá		Stavebníctvo a rekonštrukcie	
	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
preto, lebo musím	45,1	26,7	64,0	44,4	76,2	53,2	16,5	13,3	29,6	55,3
preto, lebo musím, robím ich však rád	29,5	45,7	25,6	40,5	16,7	33,1	29,1	26,8	38,9	28,8
dobrovoľne a rád	25,4	27,6	10,4	15,0	7,0	13,8	54,4	59,9	31,5	16,0

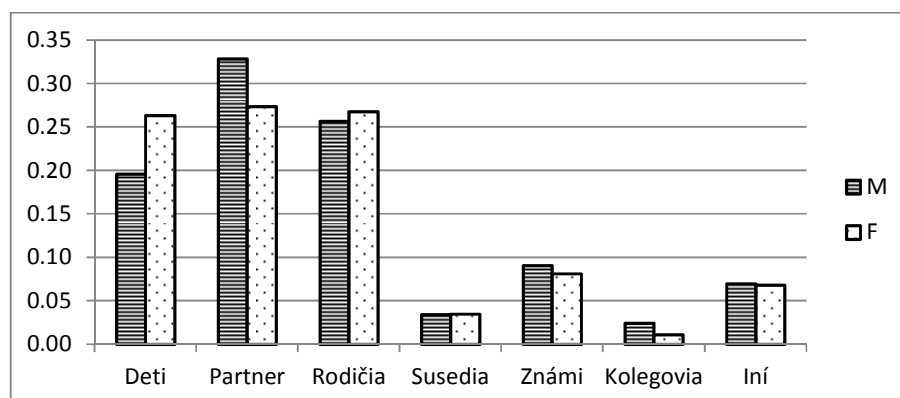
Tieto práce robím	Nakupovanie a služby		Starostlivosť o deti		Starostlivosť o dospelých		Dobrovoľnícka práca	
	M	F	M	F	M	F	M	F
preto, lebo musím	44,8	23,7	7,6	4,9	17,7	15,3	13,4	15,4
preto, lebo musím, robím ich však rád	32,2	37,5	20,9	14,9	30,4	28,4	18,1	13,4
dobrovoľne a rád	23,0	38,7	71,5	80,2	51,8	56,4	68,5	71,2

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho prieskumu

Až takmer 80 % respondentov (zhodne mužov aj žien) označilo, že pri domácich prácach im najčastejšie pomáhajú členovia domácnosti – deti, partner a rodičia. Odlišné je zastúpenie pomoci u mužov a u žien. Zatiaľ čo u žien je pomoc najbližších členov rodiny približne rovnaká (asi 27 %), mužom najčastejšie pomáha partnerka (až 33%). 23,1% podielu pomáhajúcich členov rodiny tvoria deti, čo dokumentuje výraznú úroveň pozitívneho ovplyvňovania detí (tradícia, výchova, vzor) pri vykonávaní neplatenj práce v rodinách (obr.3).

Názory na perspektívy zmeny rozsahu domácej neplatenj práce boli opäť takmer zhodné u mužov i u žien. Asi 39 % oslovených respondentov predpokladalo, že rozsah prác sa v budúcnosti nebude meniť, 34 %, že bude v budúcnosti rásť a približne 27 % oslovených mužov aj žien na Slovensku predpokladalo, že rozsah domácej neplatenj práce bude klesať. Za najčastejšie dôvody rastu rozsahu neplatenj práce v domácnosti respondenti uviedli finančné dôvody, pokles príjmov, nutnosť šetrenia a rast cien.

Obr. 3: Názory respondentov na štruktúru poskytovanej pomoci v domácnosti podľa subjektov poskytovania v členení podľa pohlavia (podiel z počtu odpovedí v %)

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho prieskumu

Pokles síl a staroba boli najčastejším dôvodom pre očakávanie poklesu neplatenj práce a zachovanie rozsahu neplatenj práce. Zachovanie rozsahu neplatenj práce argumentovali nutnosťou a potrebou týchto prác v domácnosti a ich stabilizáciou.

Záver

Rodové rozdiely sú v poslednom období predmetom záujmu ekonómov i sociológov, ktorí sa na základe vytvorených teórií snažia popísať jej príčiny a dôsledky. Situácia v rodovej nerovnosti na Slovensku bola popísaná z rôznych ekonomických i mimoekonomických uhlov pohľadu. Chýbala však informácia o veľkosti a štruktúre rodových rozdielov pri vykonávaní činností, ktoré sú definované ako neplatená práca v domácnostiach.

Na základe primárneho prieskumu, uskutočneného v domácnostiach na Slovensku boli zistené výrazné rozdiely nielen v objeme, ale aj v štruktúre neplatenj práce vykonávanej mužmi a ženami v slovenských domácnostiach. Priemerný týždenný objem neplatenj práce je u žien o 66 % vyšší ako u mužov. V štruktúre podľa činností prevažujú u žien takmer všetky činnosti okrem starostlivosti o domácich miláčikov, pestovania úžitkových rastlín a dobrovoľníckej práce (tieto kategórie činností sú takmer rovnako časovo dotované mužmi aj ženami), u mužov prevažujú činnosti oprava a údržba a výstavba a rekonštrukcie. Muži majú v priemere týždenne približne o 4,5 hodiny dlhší čas strávený v hlavnom zamestnaní, čo sa okrem pôsobenia iných vplyvov prejavuje ich vyšším priemerným mesačným príjmom. Pri sledovaní neekonomických aspektov nie sú výrazné rozdiely v názoroch mužov a žien. Je možné konštatovať, že prevažujú motívy so sociálno – vzťahovým efektom, ktoré výraznejšie ovplyvňujú neplatenú prácu v rodinách ako ekonomicko-finančné dôvody. Keďže tieto

motívy sú významne zastúpené v činnostiach, ktoré respondenti vykonávajú dobrovoľne a radi, dá sa očakávať ich zachovanie a rozvoj (starostlivosť o deti a o dospelých, dobrovoľnícka práca). V slovenských domácnostiach stále prevláda tradicionalizmus v názoroch na vykonávanie niektorých druhoch neplatenej práce a pri ich vykonávaní prevláda pomoc od najbližšej rodiny (partner, deti, rodičia), pričom u mužov aj u žien prevažujú názory, že objem domácej neplatenej práce bude v budúcnosti nezmenený alebo bude rásť.

Tento príspevok vznikol s podporou grantu VEGA 1/1351/12.

References

- Antonopoulos, R. 2009. The Unpaid Care Work – Paid Work Connection. Working Paper No. 86. International Labor Organization.
- Antonopoulos, R. Hirway, I. 2010. Unpaid Work and the Economy. Palgrave Macmillan.
- Becker, G. 1997. Teorie preferencí. Praha, Grada Publishing, 1997.
- Čičváková, E. 2012. Rodová rovnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja. In: Forum statisticum slovacum 5/2012, roč. VIII. Bratislava, Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 2012.
- European Communities. 2009. Harmonised European time use surveys. 2008 guidelines. ISBN 978-92-79-07853-8.
- McCloughan, P., Batt, W. H., Costine, M. and Scully, D. 2011. Second European Quality of Life Survey. Participation in volunteering and unpaid work. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2011.
- Neplatená práca. Glosár rodovej terminológie.
In: <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?smi=1&ami=1&vid=150>
- Paľa, J., Považanová, M. 2011. Metódy merania monetárnej hodnoty neplatenej práce. Nové trendy – nové nápady 2011. Znojmo: Súkromná vysoká škola ekonomická Znojmo s.r.o. 2011. ISBN 978-80-87314-20-3.
- Pietruchová, O. Homepage. Nedocenená práca žien. 2008. 18 October 2012
<<http://pietruchova.wordpress.com/2008/04/10/nedocenena-praca-zien>>

System of National Accounts 2008. 2009. European Communities, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations and World Bank. ISBN 978-92-1-161522-7

Kontakt

Alena Kaščáková

Ekonomická fakulta UMB

Tajovského 10, Banská Bystrica

alena.kascakova@umb.sk